

ARTYKUŁY I STUDIA

KAROL KOŚCIELNIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Bitwa pod Jakobstadt (Kryżborkiem) z 26 lipca (5 sierpnia) 1704 roku

Bratobójcze starcie Litwinów i porażka Rosjan¹

ABSTRACT

The article discusses one of the many battles that took place during the Great Northern War. The text collects and analyzes every available account of the course of the Battle of Jakobstadt in 1704, from each of the participating sides: Swedish, Russian, Sapiehan and Lithuanian. The article compares these source materials and presents the most probable course of the battle.

Wprowadzenie

Bitwa pod Jakobstadt rozegrała się 25 lipca według kalendarza juliańskiego, 26 lipca według kalendarza szwedzkiego, 5 sierpnia 1704 r. według kalendarza gregoriańskiego², pomiędzy Szwedami, dowodzonymi przez Adama Ludwiga grafa Lewenhaupta, wspomaganiymi przez Litwinów Kazimierza Jana Sapiehy, a siłami litewskimi dowodzonymi przez hetmana wielkiego litewskiego Michała Serwacego Wiśniowieckiego i hetmana polnego litewskiego Grzegorza Antoniego Ogińskiego, wspieranymi przez Rosjan

¹ Artykuł powstał dzięki wsparciu Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach Inicjatywy Doskonałości – Uczelnia Badawcza, grant nr 116/07/POB5/0014.

² Na potrzeby niniejszego artykułu przytaczane będą dwie daty – wg kalendarza szwedzkiego i w nawiasie gregoriańskiego. Kalendarz szwedzki obowiązywał w latach 1700–1712 i był wersją kalendarza juliańskiego, lecz przesunięty względem niego o jeden dzień. Protestancka Szwecja nie przyjęła kalendarza gregoriańskiego aż do 1753 r., stąd ta różnica.

gen.-mjr. Bogdana Siemionowicza Korsaka. Bitwa ta jest drugą³, w której wojska litewskie wsparte zostały przez oddziały rosyjskie w walce z armią szwedzką. W tym starciu silniejsi okazali się Szwedzi, pokonując stronę litewsko-rosyjską.

Wydarzenia militarne wielkiej wojny północnej z lat 1700–1721 nie zostały w całości opisane. Dysponujemy wieloma pracami przyczynkarskimi, relacjonującymi wielkie bitwy, takie jak: Kliszów 1702⁴, Wschowa 1706⁵ czy Połtawa 1709⁶ itd. Te mniejsze starcia cieszą się niższym zainteresowaniem⁷, pozostają często na marginesie innych wydarzeń. Podkreślić należy, iż wiele wątków militarnych jest nadal nieujawnionych, dlatego warto zwrócić uwagę na poszczególne części składowe tej wojny, która dla Rzeczypospolitej i państw Europy Środkowo-Wschodniej miała duże znaczenie. Bitwa pod Jakobstadt nie doczekała się pełnego opisu w języku polskim⁸, chociaż

³ Pierwszą było starcie pod Salaten (Saladen) z 18 (29) III 1703 r.

⁴ Zobacz m.in.: Marek Wagner, *Kliszów 1702* (Oświęcim: Napoleon V, 2014).

⁵ Zobacz m.in.: Oskar Sjöström, *Bitwa pod Wschową 1706. A potem pole bitwy zabarwiło się na czerwono...*, tłum. Wojciech Łygaś (Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2012).

⁶ Zobacz m.in. Władysław Serczyk, *Połtawa 1709* (Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2004).

⁷ Zobacz: Damian Płowy, *Poniec 7 XI 1704. Kampania jesienna Karola XII* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2013); Jan Wimmer, „Bitwa pod Kaliszem 29 X 1706 roku”, w *Osiemnaście wieków Kalisza. Studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego*, t. 3, red. Aleksander Gieysztor i Krzysztof Dąbrowski (Kalisz: Wydawnictwo Poznańskie, 1962), 119–138; Mikołaj Olejnik i Paweł Skworoda, *Kalisz 29 X 1706. Niechciane zwycięstwo, wybaczona porażka* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2017); Łukasz Pabich, *Bitwa pod Koniecpolem 21 listopada 1708* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2014).

⁸ Jedyną próbą jest cykl czterech tekstów na stronie internetowej kresy.pl, składających się w całość, autorstwa Radosława Sikory, „Bitwa pod Kryżborkiem (Jakobstadt), 5 sierpnia 1704 roku”, kresy.pl, dostęp maj 29, 2017, <http://kresy.pl/kresopedia/kryzbork-jakobstadt-5-sierpnia-1704-roku/>; Sikora, „Wojska Wiśniowieckiego w bitwie pod Kryżborkiem (Jakobstadt) 1704 roku”, kresy.pl, dostęp czerwiec 28, 2024, <https://kresy.pl/kresopedia/wojska-wisniowieckiego-w-bitwie-pod-kryzborkiem-jakobstadt-1704-roku/>; Sikora, „Husaria bije Szweda (Kryżbork 1704)”, kresy.pl, dostęp czerwiec 28, 2024, <https://kresy.pl/kresopedia/husaria-bije-szweda-kryzbork-1704/>; Sikora, „Zawisza kontratakuje”, kresy.pl, dostęp czerwiec 28, 2024, <https://kresy.pl/kresopedia/zawisza-kontratakuje/>. Opis tejże bitwy Sikora zamieścił w pracy: Sikora, *Niezwykłe bitwy i szarże husarii* (Kraków: Znak Horyzont, 2021), 397–423. Autor ten oparł się w głównej mierze na powieści historycznej Ignacego Chodźki „Pisma Ignacego Chodźki”, t. 3, *Podania Litewskie*, Serya 1–4 (Wilno: Nakł. i Druk. Józefa Zawadzkiego, 1881), 324–328, który z kolei wsparł się na opublikowanym przez Eustachego Tyszkiewicza źródle („Liber Manuscriptus variarum rerum, actionum, gestorum, orationum mearum et aliorum, versumque, annexis sententiis, per me Alexandrum Mackiewicz Tribunalum Stabuli, Palatinatus Minscensis”, w *Listy o Szwecji, pisał Eustachy hrabia Tyszkiewicz*, t. 2 /Wilno: Nakł. i Druk. Józefa Zawadzkiego, 1846/, 212–224). Chodźko w swobodny sposób wykorzystał tę relację, dostosowując ją do własnej wizji i dialogów głównego bohatera o nazwisku Nagórski. Sikora wykorzystał również prace rosyjskiego badacza czasów

istnieją teksty analizujące materiał źródłowy tego starcia⁹. Stosunkowo najwięcej na temat tej bitwy można znaleźć w literaturze rosyjskojęzycznej¹⁰. Strona szwedzka także podjęła się ukazania niniejszej bitwy¹¹. Wydaje się to dalece niewystarczające dla zrozumienia udziału Rzeczypospolitej w tej wojnie, do której została wciągnięta przez czynniki zewnętrzne wbrew swej woli.

Celem tejże pracy jest właśnie przedstawienie starcia¹², gdzie zarówno po jednej, jak i po drugiej stronie znajdowali się Litwini, z tego względu w tytule użyte zostało sformułowanie „bratobójcze starcie Litwinów”. Ta bitwa pokazała, że nawet współdziałanie wojsk litewskich z rosyjskimi nie przyniosło pozytywnego efektu mimo przewagi liczebnej, a wynikało to z braku doświadczenia, koordynacji i słabości wojsk. Nadal na tym teatrze działań wojennych dominowali Szwedzi. Układ pracy jest przedstawiony tak, aby czytelnik mógł zapoznać się z liczebnością wojsk biorących udział w starciu, charakterystyką geograficzną terenu bitwy, ruchami wojsk przed decydującym spotkaniem, przebiegiem bitwy, jej skutkami oraz wnioskami z niej płynącymi.

wielkiej wojny północnej Владимира С. Великанова, „Якобштадская конфузия. Корпус Б.С. Корсака в сражении при Якобштадте 5 августа 1704 г.”, *Старый Цейхгауз* 55 (2013): 80–87 oraz Hugona E. Uddgrena, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt: Hans krigsföring i Kurland och Litauen 1703–1708*, t. 1, (1703–1704) (Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1919). Sikora nie konfrontował ze sobą źródeł, tylko opisał ustalenia badacza szwedzkiego i rosyjskiego uzupełniając je powieścią historyczną Chodźki, uznając ją za najwartościowsze źródło do przebiegu tejże bitwy.

⁹ Zob.: Karol Kościelniak, „Charakterystyka polskich relacji z przebiegu bitwy pod Kryźborkiem/Jakobstadt z 26 lipca (5 sierpnia) 1704 roku”, *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej* 19 (2018): 149–168; Kościelniak, „Polish accounts of the participation of the Lithuanian armed forces in the battle of Kryźbork/Jakobstadt of 26 July (5 August) 1704”, *Open Political Science* 2, nr 1 (2019): 174–180, <https://doi.org/10.1515/openps-2019-0016>; Kościelniak, „Сражение при Якобштадте 25 июля (5 августа) 1704 г. По польским источникам”, w *Петр I у истоков Российской империи*, red. Игорь М. Гостив (Архангельск: ГБУА АО, 2022), 251–257.

¹⁰ Zob.: *Хронологический Указатель военных действий русской армии и флота*, t. 1, 1695–1800 (Санкт Петербург: Типо-Литография С.-Петербургской тюрьмы, 1908), 15; Николай П. Вольнский, *Постепенное развитие русской регулярной конницы в эпоху Великого Петра с самым подробным описанием участия её в Великой Северной войне*, t. 1, 1698–1706: в 4 книгах, t. 3 (Санкт Петербург: б.вуд., 1912); Великанов, „Якобштадская конфузия”, 80–87; Великанов i Сергей Мехнев, *Курляндская операция 1705–1706 гг. и сражение при Гемауэртгофе* (Москва: Фонд «Русские Витязи», 2016).

¹¹ Zob. Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*.

¹² Artykuł ten nie jest opisem wydarzeń politycznych w początkach wielkiej wojny północnej, tylko analizą wydarzenia militarnego, jednego z wielu mających miejsce podczas tej wojny. W związku z tym, aby zapoznać się z kontekstem politycznym wojny i współdziałania wojsk polsko-litewskich z rosyjskimi, warto sięgnąć m.in. po pracę: Jacek Burdowicz-Nowicki, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706* (Kraków: Wyd. Arcana, 2013).

Liczebność wojsk

Liczebność wojsk biorących udział w tym starciu jest różnie prezentowana. Generał Korsak w liście do cara Piotra I, napisanym po bitwie, nie podał żadnej liczby odnośnie do wojsk uczestniczących w tym starciu¹³. Najwięcej danych liczbowych podaje Robert Petrés, wypisując w swoim pamiętniku, że Rosjanie liczyli 12 tys. regularnej piechoty i 15–16 tys. Kozaków, a Litwini mieli posiadać 11,8 tys. jazdy i piechoty (co łącznie po stronie litewsko-rosyjskiej wynieść miało 38,8 tys. ludzi)¹⁴. Prawdopodobnie zanotował on całość sił przeciwników, która operowała na tym teatrze wojny, a nie w omawianej bitwie, gdyż według Komputu wojska J.K.M. Wielkiego Księstwa Litewskiego ze stycznia 1704 r.¹⁵, całość armii litewskiej liczyła wówczas 12 tys. ludzi¹⁶. Petrés pisał, że Szwedzi mieli dysponować 9830 żołnierzami¹⁷. Inny ze szwedzkich oficerów, Leonhard Kaggs, w swoim pamiętniku podał, że Szwedzi posiadali 3080 żołnierzy i do tego 2 tys. ludzi Sapiehy, a wojska litewsko-rosyjskie obejmowały razem 15 tys. ludzi¹⁸. Podobne dane przytoczył w swym pamiętniku Adam Ludvig Lewenhaupt, głównodowodzący armią szwedzką w tej bitwie, podając, że wojsk polsko-litewskich było 15 tys., a on sam dysponował 3085 ludźmi wspartymi przez liczący 3 tys. oddział ludzi Sapiehy, którzy, jak to napisał Lewenhaupt „wnieśli bardzo niewielki wkład w tę akcję”¹⁹. Tymczasem zestawienie polskich źródeł w tej kwestii wygląda następująco: Krzysztof Zawisza podaje, że w bitwie wzięło udział 7 tys. żołnierzy po stronie szwedzko-sapieżyńskiej i 18 tys. po stronie litewsko-rosyjskiej (z podziałem na 6 tys. Rosjan i 12 tys. Litwinów)²⁰; Wawrzyniec Rakowski natomiast odnotował, że Szwedów było

¹³ „Отписка Б. С. Корсака в Посольскую походную канцелярию о поражении литовских и русских войск под Крыжборком – 1704 г. июля 29”, w *Северная война 1700–1721 гг. Сборник документов*, t. 1, 1700–1709 (Moskwa: ИРИ РАН, 2009), 211–213.

¹⁴ Robert Petrés, „Dagbok 1702–1709”, w *Karolinska Krigares Dagböcker*, t. 1 (Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1901), 24.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Radziwiłłów II (dalej: AR II), księga 44, Comput wojska J.K.M. W.Ks.L. dawniejszy pro informatione na trybunał skarbowy W.Ks.L. w Mińsku podany A. 17 January 1704, 59–63.

¹⁶ Ibid., Comput wojska W.Ks.L. podany podług skryptu ad archiwum na sejmie lubelskim danego ustanowiony A. 1703, 67.

¹⁷ Ibid., 25–26.

¹⁸ Leonhard Kaggs, *Dagbok 1698–1722*, wyd. Adam Lewenhaupt (Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner, 1912), 58–59.

¹⁹ Adam Ludvig Lewenhaupts, *Berättelse* (Stockholm: Bokförlaget Rediviva, 1987), 66.

²⁰ Julian Bartoszewicz, wyd., *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy wojewody mińskiego (1666–1721)* (Warszawa: Nakładem Jana Zawiszy, 1862), 230.

3 tys. i tyle samo Rosjan²¹; Aleksander Mackiewicz napisał, że wojsk rosyjskich było ok. 3,9 tys., a litewskich 5 tys.²² Natomiast relacja drukowana w języku polskim podaje, że wojsk szwedzkich było 3 tys., sapieżyńskich 2 tys., a litewsko-rosyjskich łącznie 18 tys. żołnierzy²³. Z kolei drukowany opis bitwy w języku szwedzkim donosi, że wojsk litewsko-rosyjskich miało być 18 tys.²⁴, nie podając przy tym żadnych danych liczbowych strony szwedzko-litewskiej. Tożsama drukowana relacja niemiecka (tłumaczenie relacji szwedzkiej) podaje te same dane, czyli tylko 18 tys. po stronie wojsk litewsko-rosyjskich²⁵. Za to inne drukowane źródło w języku niemieckim przytacza już dokładniejsze wyliczenia wojsk szwedzkich, odnotowując, że Lewenhaupt dysponował 3080 ludźmi, Sapieha miał ich mieć 2 tys.²⁶, a przeciw nim miała stanąć 15 tys. armia litewsko-rosyjska.

Warto te dane skonfrontować z ustaleniami historyków, którzy dotychczas podjęli próbę opisanego przebiegu niniejszej bitwy. Szwedzki badacz Hugo E. Uddgren określił, że armia Lewenhaupta liczyła 3080 ludzi, z tego 1597 piechoty i 1406 jazdy i dragonii, plus 77 artylerzystów przy 16 działach. Sapieha dysponować miał ok. 2–3 tys. ludzi, w tym 100 piechoty i 2 działami. Rosjan miało być 3,5 tys. żołnierzy, a Wiśniowiecki z Ogińskim mieli posiadać ok. 10–12 tys. ludzi²⁷. Natomiast rosyjski badacz Władimir S. Wielikanow podaje, że Szwedzi posiadali 3080 ludzi i 16 dział, a Sapieha ok. 6 tys. żołnierzy

²¹ Wawrzyniec F. Rakowski, *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*, oprac. Mirosław Nagielski i Marek Wagner (Warszawa: Wyd. DiG, 2002), 19.

²² „Liber Manuscriptus variarum rerum, actionum, gestorum, orationum mearum et aliorum, versumque, annexis sententiis, per me Alexandrum Mackiewicz Tribunum Stabuli, Palatinatus Minscensis”, w *Listy o Szwecji*, 2:214 (dalej: Liber Manuscriptus).

²³ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: AP w Gdańsku), Akta miasta Gdańska (dalej: AmG), sygn. 300, 53/130, Realtia o znaczney Batalij y Szczęśliwie przy assistantij Boskiey otrzymaney Victoryi Woyska J.K.M. Szweckiego nad Woyskami Xia. Wisniowieckiego, Oginskiego, y Moskiewskimi, niedaleko Słobody pod Kreucburkiem która nazywaią Jakobs-Stadt. Dnia 26 Julij s. v. a 5 Aug: S. N. Roku 1704. pod Commendą J.M. Pana Grafa Lowenhaupta General-Maiora J.K.M. Szweckiego, 43–46 (dalej: Realtia o znaczney Batalij).

²⁴ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Zbiory specjalne, sygn. 21919/5408, Kort berättelse, om den vid Jacobstadt i Kurland den 26 juli 1704 förlupne träffning, b.m, b.d. (dalej: Kort berättelse).

²⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN w Warszawie), Zbiór mikrofilmów, Mf. A 319, Kurze Relation von der Hauptaktion zwischen den Truppen Ihrer Königlichen Maestät von Schweden und den Wisnowieckischen, Oginskischen und Moskowitzischen Armeen am 26. Juli 1704 unweit Jakobstadt, b.m, b.d. (dalej: Kurze Relation).

²⁶ Ibid., Mf. A 417, Umständliche Relation von der Viktoria, welche ein Teil der im Herzogtum Kurland und Samoiten befindlichen schwedischen Truppen nebst den Sapiehi-schen über die kombinierte litauische und moskowitzische Armee bei Schlaboda am 26. Juli 1704 ausgefochten hat, b.m., b.d. (dalej: Umständliche Relation).

²⁷ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 213–216.

i 2 działa. Wojska litewsko-rosyjskie łącznie liczyły 12–15 tys. ludzi, w tym 2,5 tys. piechoty i 21 dział²⁸. Okazuje się, że i w tym przypadku są duże rozbieżności. Biorąc pod uwagę przedstawione liczby, to wniosek nasuwa się taki, iż trudno jednoznacznie i dokładnie rozstrzygnąć, ilu żołnierzy walczyło na polach pod Jakobstadt. Jednak zadaniem niniejszego artykułu jest ustalenie jak najbardziej prawdopodobnej liczby obu walczących stron.

Dokładne wyliczenia jednostek szwedzkich uczestniczących w bitwie prezentują się następująco:

- regiment piechoty z Hälsinge, dowodzony przez Christiana von Brücknera²⁹, liczący ok. 300–400 żołnierzy;
- regiment piechoty *tremänning* (szwedz. rezerwowi) z prowincji Uppland, Västmanland i Dalarna (złączony z *tremänning* z prowincji Södermanland i Östgöta), dowodzony przez pułkownika Johana von Mentzera³⁰, liczący ok. 200 żołnierzy;
- regiment piechoty *tremänning*, z prowincji Småland, dowodzony przez kapitana Johana Törnera³¹, liczący 100 żołnierzy;
- fiński regiment *tremänning* dowodzony przez majora Georga Gustafa Lode³², liczący 100 żołnierzy;
- regiment piechoty *tremänning* z prowincji Närke i Värmland, dowodzony przez majora Johana Christoffera von Sass³³, liczący 150 żołnierzy;
- oddziały piechoty wydzielone z garnizonu Rygi: ok. 400 żołnierzy dowodzonych przez pułkownika Bernarda Otto Stackelberga³⁴ i oddział liczący ok. 300 żołnierzy dowodzony przez podpułkownika Carla Fredrika Meijerfelta³⁵;
- fiński regiment jazdy z prowincji Åbo-Björneborg, dowodzony przez majora Henrika Johana Schaumana³⁶, liczący ok. 600–700 żołnierzy;
- *Upplands ståndsdragoner* (szwedz. dragoni z Upplands), dowodzony przez pułkownika Andersa Wennerstedta³⁷, liczący 240 żołnierzy;

²⁸ Великанов, „Якобштадская конфузия”, 80–84.

²⁹ Lewenhaupt, oprac., *Karl XII's officerare* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1920), 86.

³⁰ Ibid., 454.

³¹ Ibid., 718.

³² Ibid., 416.

³³ Ibid., 588.

³⁴ Ibid., 649.

³⁵ Ibid., 448.

³⁶ Ibid., 593.

³⁷ Ibid., 747–748.

- oddziały dragonów, którymi dowodzili: podpułkownik Gustaf Carl von Schreiterfeldt³⁸ i major Walter Wolfgang von Laurentsen³⁹, liczące łącznie 300 żołnierzy;
- regiment jazdy z Południowej Skanii (Södra Skånska), dowodzony przez kapitana Hansa Henrika von Tiesenhausena⁴⁰, liczący ok. 50 żołnierzy;
- szwedzkie pospolite ruszenie szlachty (szwedz. *Svenska Adelsfanan*), liczące ok. 50 żołnierzy;
- fiński regiment kawalerii z prowincji Nyland i Tavastland, liczący ok. 125 żołnierzy;
- estońskie pospolite ruszenie (szwedz. *Estniska Adelsfanan*), liczące ok. 25 żołnierzy;
- artyleria licząca 77 ludzi obsługi z 16 działami⁴¹.

Łącznie Szwedzi dysponowali ok. 2940–3140 żołnierzami, w tym było ok. 1550–1650 piechoty, ok. 1390–1490 jazdy i dragonii oraz 77 artylerzystów z 16 działami⁴². Kazimierz Jan Sapieha dowodził ponad 2 tys. Litwinów (w tym 100 piechoty) z 2 działami⁴³.

Na początku 1704 r. wojsko litewskie pod dowództwem hetmana wielkiego Michała Wiśniowieckiego składało się z: 3 chorągwi husarskich, 49 chorągwi pancernych, 49 chorągwi lekkich, 8 chorągwi rajtarskich, 18 kornetów dragońskich, 4 regimentów i 2 kompanie piechoty cudzoziemskiej, 5 chorągwi piechoty węgierskiej⁴⁴. Natomiast według wyliczenia na Trybunał Skarbowy w 1704 r., dokonanego przez Wiśniowieckiego, skład armii litewskiej przedstawiał się następująco:

- 3 chorągwie husarskie (430 koni);
- 36 chorągwi pancernych (3,3 tys. koni);
- 61 chorągwi kozackich/lekkich (1770 koni);
- 8 chorągwi rajtarskich (900 koni);
- 21 kornetów dragońskich (2 tys. koni);
- 3 regimenty, 1 szwadron i 2 kompanie piechoty cudzoziemskiej (3,3 tys. żołnierzy);

³⁸ Ibid., 606–607.

³⁹ Ibid., 383.

⁴⁰ Ibid., 703.

⁴¹ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 214–215.

⁴² Na podstawie: Umständliche Relation; Kaggs, *Dagbok 1698–1722*; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Tomasz Ciesielski, „Wojsko litewskie w latach 1698–1709”, w *Wojny północne w XVI–XVIII wieku*, red. Bogusław Dybaś (Toruń: Wyd. Naukowe UMK, 2007), 172; Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej* (Warszawa: Wyd. MON, 1956), 258.

- 4 chorągwie piechoty węgierskiej (300 żołnierzy)⁴⁵.

W ten sposób łączna liczba porcji armii litewskiej wynosiła w 1704 r. 12 tys.

Jak zwrócił uwagę Tomasz Ciesielski, armia ta w tym czasie podzielona była na dwa zgrupowania. Jednym dowodził Wiśniowiecki (siły główne, mogące liczyć ok. 6 tys. żołnierzy), a drugim Ogiński (w sile dywizji, która mogła się składać m.in. z: 1 chorągwi husarskiej, 2 pancernych, 1 pieszej węgierskiej, 3 dragonów, 27 lekkich). W ogólną liczbę wliczone były również oddziały odkomenderowane na Białoruś i Żmudź, a także garnizony twierdz litewskich⁴⁶.

W związku z powyższym cała armia litewska nie mogła brać udziału w bitwie pod Jakobstadt, ponieważ było to po prostu niemożliwe. Mylą się ci, którzy podają stan Litwinów Wiśniowieckiego oraz Ogińskiego w bitwie na poziomie 12 tys. Jeżeli można by się pokusić o oszacowanie sił pod komendą Ogińskiego, to mogłoby to być przynajmniej ok. 1550 żołnierzy, a najprawdopodobniej było ich więcej, ponad 2 tys. ludzi. W walkach na początku lipca 1704 r. Ogiński operował „wpółtrzecia tysięcy, mając przy sobie kilkaset dragonów”⁴⁷, co oznacza, że dysponował 2,5 tys. ludzi, gdyż z tą siłą uderzył pod Rygą na oddziały Sapiehy i Szwedów. Same walki kosztowały Ogińskiego ok. 150 w zabitych i pojmanych⁴⁸. Wobec tego Ogiński w trakcie bitwy pod Jakobstadt nie mógł mieć więcej jak 2 tys. żołnierzy.

W kwestii liczebności Rosjan w bitwie uczestniczyły pułki strzeleckie Iwana Konstantinowicza Nieczajewa (814 ludzi) i Michaiła Iwanowicza Protopowa (846 żołnierzy), co łącznie obejmowało 1792 ludzi⁴⁹. Generał Korsak dysponował natomiast 2685 żołnierzami, wchodzącymi w skład następujących oddziałów:

- Pułk Szlachty Smoleńskiej pod dowództwem generała Fiodora Władimirowicza Szwejkowskiego (742 ludzi);
- Pułk Dragonów Smoleńskich pułkownika Grigorija Rydwańskiego (660 ludzi);
- Pułk Dragonów Smoleńskich pułkownika Samuela Iwanowicza Stankiewicza (572 ludzi);

⁴⁵ AGAD, AR II, ks. 44, Comput wojska J.K.M. W.Ks.L. dawniejszy pro informatione na trybunał skarbowy W.Ks.L. w Mińsku podany A. 17 January 1704, 59–63. Do tego wyliczenia Ciesielskiego, na podstawie dokumentów litewskich, dokłada jeszcze 1 chorągiew janczarską, zob. Ciesielski, „Wojsko litewskie”, 172.

⁴⁶ Ciesielski, „Wojsko litewskie”, 172.

⁴⁷ BN w Warszawie, Zbiór mikrofilmów, Mf. 29161, Prawdziwa Relatia Między Ludem Sapieżyńskim pod Commendą Wielmożnego J. M. Pána Zawiszy Starosty Mińskiego a Ludźmi Bándemirskiemu to iest Ráytarią y Drágonią pod Miasteczkiem Druią d. 20. Juny Roku 1704. A zaś co d. 3. July Anni ejusdem pod Rigą się działo, b.m, b.d.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Великанов, „Якобштадская конфузия”, 81–82; Великанов i Мехнев, *Курляндская операция*, 28.

- Pułk Dragonów pułkownika Grigorija Andriejewicza Schuchotina (711 ludzi)⁵⁰.

W sumie zestawienie liczebne Litwinów na polu bitwy pod Jakobstadt wynosiło ok. 8 tys. ludzi, Rosjan zaś było 4505 żołnierzy (i 21 dział⁵¹).

Kompleksowy wynik obliczeń stanowi, że Lewenhaupt z Sapiehą dysponowali 4940–5140 ludźmi i 18 działami, natomiast Wiśniowiecki, Ogiński oraz Korsak razem 12 505 żołnierzami i 21 działami. Widoczna jest wyraźna przewaga po stronie litewsko-rosyjskiej tak w ludziach, jak i w artylerii.

Teren bitwy

Bitwa rozegrała się na terenie ówczesnej Kurlandii, pod miejscowością Jakobstadt, podaje się również nazwę Kryżbork. Kryżbork to średniowieczny zamek na prawym brzegu rzeki Dźwiny w Inflantach, na terenie dzisiejszej Łotwy, wokół którego wyrosło miasto. Dzisiejsza nazwa to Krustpils (po łotewsku; w dialekcie/języku łatgalskim Krystapīls; w języku niemieckim Kreutzburg; polska nazwa historyczna Kryżbork, używano także Kryżbork). Zamek znajduje się obecnie w dzielnicy miasta Jēkabpils, czyli Jakobstadt (w języku rosyjskim Якобштадт/Ёкабпилс, w niemieckim Jakobstadt, w polskim Jakubowo, Jakubów lub Jakobsztat), leżącej na lewym brzegu Dźwiny. Sama bitwa miała miejsce na lewym brzegu rzeki, na równinnym terenie o szerokości kilku kilometrów, na którym znajdowały się piaszczyste równiny i bagna, a całość otaczały lasy oraz cieki wodne. Według badań pola bitwy Hugona E. Uddgrena sprzed ponad 100 lat, obszar, gdzie przebiegała bitwa, znajdował się na południowy zachód od miasta Jakobstadt, na równinnym terenie, który na wschodzie i północy ograniczony był Dźwiną, mającą w tym miejscu od 200 do 300 m szerokości, natomiast na północnym zachodzie obejmuje równinę rzeka o nazwie Saka, o szerokości od 30 do 100 m. Od południa natomiast, w odległości 3–4 km od miasta, znajdował się las z terenami podmokłymi, a na południowym zachodzie rozległe bagna (oddalone od miejscowości o ok. 8 km), przez które płynęły strumienie Pelite (bliżej Jakobstadt) i Sussei (dzisiejsza nazwa Ziemeļsusēja), oba wpływały do Saki⁵². Do Jakobstadt, położonego w zakolu Dźwiny, prowadziły trzy drogi. Jedna z zachodu od strony Zelburga⁵³,

⁵⁰ Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 29; Российский государственный архив древних актов в Москве (dalej: RGADA), фонд 145, opis 1, rok 1704, księga 75, Корпус Корсака должен был насчитывать около 5 тыс. чел. 24 мая 1704, 18.

⁵¹ „Liber Manuscriptus”, 216.

⁵² Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 211–213.

⁵³ Sēlpils lub Sēlpils (łac. castrum Selonum, „zamek Zelonów”, lit. Sēlpilis, niem. Selburg, pol. Zelburg). Sēlpils, leżące po lewej stronie Dźwiny, znajdowało się 17 km na północny

druga od południa, od strony Birż, i trzecia z południowego wschodu, wzdłuż Dźwiny, od Dyneburga⁵⁴. Przed tą równiną, od zachodu, znajdowało się niewielkie wzgórze, jednak na tyle górowało nad lasem, że można było dostrzec Jakobstadt⁵⁵. Źródła wspominają jeszcze o trzech rowach melioracyjnych i gęstych krzakach, które przecinały pole bitwy⁵⁶. Lewenhaupt odnotował, że jego armia szła przez gęsty las wąską drogą⁵⁷. Wynika z tego, że rejon walk był raczej ciasny i trudny do manewrowania. Można pokusić się o stwierdzenie, że Wiśniowiecki, Ogiński i Korsak wybrali doskonałe miejsce do obrony (gdyby się okopali) lub też znaleźli się w „pułapce”, gdyż z jednej strony mieli rzekę, a z drugiej nieprzyjaciela.

Działania przed bitwą

Kontrolujący południowe Inflanty i Kurlandię korpus Adama Ludwiga Lewenhaupta podjął od marca 1704 r. operację na pograniczu litewskim, skierowaną przeciwko republikanom oraz wspierającym ich Rosjanom (tym skuteczniejszą gdy w czerwcu 1704 r. przybyła mu na pomoc armia litewska pod wodzą Sapiehów)⁵⁸.

Na początku 1704 r. planowano połączenie wojsk litewskich Wiśniowieckiego i Ogińskiego z wojskami rosyjskimi Borysa Piotrowicza Szeremietiewa, którzy mieli działać przeciwko szwedzkim posiadłościom nad Morzem Bałtyckim. Litwini mieli operować na lewym brzegu Dźwiny i zająć Kurlandię, główne siły rosyjskie winny kierować się w stronę Rygi. Jednak w połowie maja 1704 r. Piotr I zmienił decyzję, wyznaczając swoim siłom nowe cele w postaci opanowania Derptu (Dorpatu) i Narwy, natomiast dla wsparcia Litwinów wysłano korpus generała Korsaka, który 22 maja (1 czerwca) otrzymał stosowne rozkazy, przemieszczające jego ugrupowanie do Dyneburga, a następnie do Birż⁵⁹.

Do końca kwietnia 1704 r. Szwedzi nie podejmowali żadnych aktywnych działań i dopiero na początku maja Lewenhaupt postanowił o podjęciu kroków zaczepnych przeciwko Birżom i tamtejszemu garnizonowi litewsko-rosyjskiemu. Ostatecznie szwedzki dowódca nie zdecydował się na bezpośredni atak, sądząc, że Birże zostały dobrze umocnione i posiadały silną załogę. Dlatego

zachód od Jakobstadt. Umocnienia Zelburga zostały zniszczone przez Szwedów w 1704 r. po bitwie pod Jakobstadt. Do czasów współczesnych zachowały się jedynie ślady fundamentów.

⁵⁴ Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 28.

⁵⁵ Lewenhaupt, *Berättelse*, 60; „Liber Manuscriptus”, 216.

⁵⁶ Realtia o znaczney Batalij; Umständliche Relation.

⁵⁷ Lewenhaupt, *Berättelse*, 60.

⁵⁸ Burdowicz-Nowicki, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita*, 498.

⁵⁹ Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 26.

też przesunął swoje oddziały 26 km na południe od Birż pod Wobolniki. Zostawiając tam główne siły, pod dowództwem Stackelberga (który miał zbierać żywność i przygotować niezbędne materiały do podjęcia oblężenia Birż), sam 9 czerwca (19 czerwca) udał się pod Mitawę (dzisiejsza Jełgawa). Do Wobolnik miał przyjść Jan Kazimierz Sapieha ze swoimi oddziałami. W tym czasie w Drui (na wschód od Dyneburga) stacjonował Ogiński. Sapieha wysłał przeciwko niemu silny oddział pod dowództwem Krzysztofa Zawiszy. Nie udało się zaskoczyć litewskiego hetmana i pod miastem doszło do bitwy (20 lub 29 czerwca /30 czerwca lub 9 lipca/), zakończonej zwycięstwem Zawiszy, który nie zajmując Drui wycofał się do sił głównych⁶⁰. Zawisza w zdobycznych rzeczach odnalazł list adresowany do Ogińskiego od Krzysztofa Białłozora spod Narwy, informujący go o nadchodzącym wsparciu w postaci 5 tys. żołnierzy rosyjskich⁶¹. Lewenhaupt zdał sobie sprawę, że siły przeciwnika wzrastają, zatem 16 lipca (26 lipca) powrócił do Wobolnik, gdzie przybył również Sapieha. Po radzie wojska szwedzkie i litewskie, zamiast pod Birżę, udały się 18 lipca (28 lipca) na północny zachód w kierunku Janiszek⁶².

Wiśniowiecki, wykorzystując odejście Lewenhaupta i Sapiehy, przesunął swoje główne siły z Birż do Zelburga, po drodze, 13 lipca (23 lipca), zajmując Jakobstadt. 15 lipca (25 lipca) rozpoczął blokadę Zelburga, gdzie 18 lipca (28 lipca) do sił Wiśniowieckiego dołączyły rosyjskie pułki Nieczajewa i Protopopowa z 20 działami⁶³. Lewenhaupt, dowiedziawszy się o sytuacji Zelburga, podjął marsz na pomoc oblężonej szwedzkiej załodze 18 lipca (28 lipca)⁶⁴.

W międzyczasie doszło również do potyczki pod Radziwiliszkami, ponieważ Wiśniowiecki wszystkie wozy taborowe z całym dobytkiem i sprzętem oraz pieniędzmi zostawił w Birżach⁶⁵. Lewenhaupt po powrocie do Janiszek rozgłosił, że wraz z wojskami Sapiehy idą na Birżę, lecz w rzeczywistości planowali uderzyć na siły Wiśniowieckiego oblegające Zelburg⁶⁶. Informacje te wywołały w Birżach zamieszanie, co spowodowało, że dowódca

⁶⁰ Zob.: Prawdziwa Relatia Między Ludem Sapieżyńskim; Lewenhaupts, *Berättelse*, 54–56; Gustaf Adlerfelt, *The military history of Charles XII*, t. 1 (London: Print J. and P. Knopton, J. Hodges, A. Millar, J. Novrse, 1740), 327.

⁶¹ Lewenhaupts, *Berättelse*, 56.

⁶² Realta o znacney Batalij; Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 27.

⁶³ RGADA, fond 79, opis 1, rok 1704, księga 49, Полк Нечаева и полк Протопопова 28 июня 1704, 489–490.

⁶⁴ Lewenhaupts, *Berättelse*, 57. Lewenhaupt wspomina o spadającej komecie, co miało miejsce 19 lub 20 VII 1704 r. o godz. 18.00, a cała sytuacja trwała dwie do trzech minut. O tym samym pisze Maskiewicz w „*Liber Manuscriptus*”, 212.

⁶⁵ A były: proch, ołów, działa, sprzęty obozowe, do tego jeszcze rzeczy osobiste Wiśniowieckiego, m.in. srebra stołowe i 24 tys. talarów; „*Liber Manuscriptus*”, 215.

⁶⁶ Realta o znacney Batalij.

garnizonu, mimo że miał do dyspozycji 800 ludzi, obawiał się, że miasto zostanie zajęte i cały dobytek hetmana wpadnie w ręce Szwedów, wysłał wszystkie wozy taborowe Wiśniowieckiego z silną eskortą pod Zelburg do hetmana, uważając, że tam będą bezpieczniejsze⁶⁷. Konwój ten wyszedł z Birż i udał się w kierunku Radziwiliszek⁶⁸. Żołnierze Sapiehy, pod dowództwem Krzysztofa Zawiszy, idący w przedniej straży, po dotarciu do Radziwiliszek dowiedzieli się, że godzinę wcześniej wyszedł z tej miejscowości tabor z wozami Wiśniowieckiego⁶⁹. Prawdopodobnie miało to miejsce 22 lipca (1 sierpnia), gdyż z Janiszek do Radziwiliszek było ok. 80 km i konny oddział mógł ten dystans pokonać w cztery dni. Po uzyskaniu informacji o litewskim konwoju, Zawisza, wzięwszy przewodnika, który mu drogę pokazał, niezwłocznie ruszył za nim. Nie znamy sił, jakimi dysponował Zawisza i które chroniły tabor. Zaskoczenie osłony wozów musiało być znaczne, gdyż Zawisza dopadł tabor, zabijając część ludzi, resztę biorąc w niewolę i zagarniając wszystko, co się w nim znajdowało. Niezwłocznie dał znać do sił głównych o tym zdarzeniu. Wtedy też Lewenhaupt rozkazał przyspieszyć kroku, aby zaskoczyć Wiśniowieckiego pod Zelburgiem, zanim ten dowie się o tych wydarzeniach⁷⁰. Jak pisał sam Lewenhaupt, jego wojska maszerowały w dzień i w nocy, co jakiś czas zatrzymując się na odpoczynek⁷¹. Dzięki temu znalazł się w nocy z 24 na 25 lipca (3 na 4 sierpnia) 21 km od Zelburga, jednak ze względu na wyczerpanie swoich ludzi Lewenhaupt musiał zarządzić dłuższy odpoczynek⁷². Wiśniowiecki w porę wykrył ruch wojsk szwedzko-litewskich i w nocy z 24 na 25 lipca (3 na 4 sierpnia) zwinął oblężenie Zelburga i wycofał się do Jakobstadt, gdzie 26 lipca (5 sierpnia) dotarły posiłki w postaci oddziałów Ogińskiego i korpusu Korsaka. Lewenhaupt wraz z Sapiehą przybyli pod Zelburg przed południem 25 lipca (4 sierpnia)⁷³. Przebycie ok. 135 km zajęło mu niecałe osiem dni. Średnie tempo marszu wynosiło 16 km na dzień, a wynikało prawdopodobnie ze stanu dróg. Wojska szwedzko-litewskie po tym, jak podeszły pod Zelburg i nie zastały Wiśniowieckiego, zostawiając tabor pod miastem, ruszyły

⁶⁷ „Liber Manuscriptus”, 215.

⁶⁸ Radziwiliszki leżały na północ od Birż w odległości ok. 25 km. Pod Zelburg zostało im jeszcze ok. 70 km.

⁶⁹ Realtia o znacznym Batalij; „Liber Manuscriptus”, 216; Kurze Relation.

⁷⁰ Realtia o znacznym Batalij; „Liber Manuscriptus”, 216; Kurze Relation; Umständliche Relation; Petrés, „Dagbok 1702–1709”, 22; Adlerfelt, The military history, 327.

⁷¹ Lewenhaupts, *Berättelse*, 58.

⁷² Ibid., 59.

⁷³ Petrés, „Dagbok 1702–1709”, 22; Umständliche Relation; Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 28; Janusz Antoni Wiśniowiecki, *Ilias Polski (1700–1710)*, wyd. Przemysław Romaniuk i Jacek Burdowicz-Nowicki (Warszawa: Wyd. Neriton, 2018), 173–174.

za nim w pościg⁷⁴. Ostatecznie do spotkania obu armii doszło we wtorek 26 lipca (5 sierpnia) 1704 r. o godz. 17.00⁷⁵.

Bitwa

Relacje opisujące przebieg bitwy nie podają jednoznacznie, jak wyglądało ustawienie poszczególnych oddziałów. Z każdego źródła dowiadujemy się szczątkowych informacji, które po zestawieniu i konfrontacji z opracowaniami dają dopiero pełen obraz szyków obu armii pod Jakobstadt 26 lipca (5 sierpnia) 1704 r.⁷⁶ Pozwala to wnioskować, że ustawienie wojsk litewsko-rosyjskich wyglądało następująco:

- prawe skrzydło – dowodzone przez Wiśniowieckiego, składało się z 2 chorągwi husarskich, 30 chorągwi pancernych i kozackich, 6 chorągwi rajtarskich i 12 kornetów dragońskich (rajtarami i dragonami dowodził gen.-mjr Krzysztof Kazimierz z Bończy Siennicki miecznik Wielkiego Księstwa Litewskiego). Razem ok. 4 tys. ludzi;
- centrum – 24 kompanie piechoty litewskiej i 2 pułki strzelców rosyjskich (Nieczajewa i Protopowa) oraz wszystkie działa. Razem ok. 4,2 tys. ludzi;
- lewe skrzydło – składało się z 20 chorągwi pancernych i kozackich Ogińskiego i całej jazdy Korsaka. Razem 4305 ludzi⁷⁷.

Ustawienie wojsk szwedzko-litewskich prezentowało się następująco:

- prawe skrzydło – dowodził nim Stackelberg, a składało się z 50 żołnierzy regimentu jazdy z Południowej Skanii (Södra Skånska), 50 żołnierzy szwedzkiego pospolitego ruszenia szlachty (*Svenska Adelsfanan*), 125 żołnierzy fińskiego regimentu kawalerii z prowincji Nyland i Tavastland, 25 żołnierzy estońskiego pospolitego ruszenia (*Estniska Adelsfanan*), do tego 300 ludzi z fińskiego regimentu jazdy z prowincji Åbo-Björneborg, dowodzonych przez mjr. Joakima Danckwardta. Razem 550 jazdy;
- centrum – dowodzone przez Lewenhaupta, piechota składająca się z 300 żołnierzy regimentu piechoty z Hälsinge, 200 żołnierzy z regimentu piechoty *tremänning* (rezerwowy) z prowincji Uppland, Västmanland i Dalar-na (złączony z *tremänning* z prowincji Södermanland i Östgöta), 100 żoł-

⁷⁴ Lewenhaupts, *Berättelse*, 59.

⁷⁵ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 220.

⁷⁶ Np. Zawisza podaje tylko, że sam stał na lewym skrzydle litewskich chorągwi. Rakowski, że Wiśniowiecki stał na lewym skrzydle, Rosjanie na prawym, a działa znajdowały się w centrum, nie podając ustawienia szwedzko-sapieżyńskiego. Mackiewicz natomiast informuje, że Wiśniowiecki stał na prawym skrzydle z jazdą, w centrum piechota, a na lewym jazda, nie podając, gdzie stali Rosjanie. Relacja z Gdańska informuje, że na lewym skrzydle szwedzkim stał Lewenhaupt, w centrum Wennerstedt, a na prawym Stackelberg, przed wojskami szwedzkimi znajdowały się oddziały Sapiehy. Co do przeciwnika podaje, że w centrum stały działa i Rosjanie.

⁷⁷ Великанов, „Якобштадская конфузия”, 84; Великанов i Мехнев, *Курляндская операция*, 30; Realtia o znaczney Batalij; „Liber Manuscriptus”, 217.

nierzy z regimentu piechoty *tremänning* z prowincji Småland, 100 żołnierzy z fińskiego regimentu piechoty *tremänning*, 150 żołnierzy z regimentu piechoty *tremänning* z prowincji Närke i Värmland, 700 żołnierzy piechoty wydzielonej z garnizonu Rygi, 100 żołnierzy piechoty Sapiemy z 2 działami, 77 artylerzystów i 16 dział. Razem 1727 żołnierzy z 18 armatami;

- lewe skrzydło – dowodzone przez Wennerstedta, składało się z 300–400 ludzi z fińskiego regimentu jazdy z prowincji Åbo-Björneborg, 240 dragonów z Upplands, 300 dragonów ppłk. Gustafa Carla von Schreiterfeldta i mjr. Waltera Wolfganga von Laurentsena. Razem 840–940 jazdy;
- druga linia – stanowiła ją jazda Sapiemy w sile ok. 2 tys. ludzi⁷⁸.

Obie armie ustawiły się podobnie, z jazdą na skrzydłach i piechotą wraz z artylerią w centrum. Przewaga liczebna była po stronie wojsk litewsko-rosyjskich. Przeciwnicy byli gotowi do ataku o godz. 17.00. Według słów Lewenhaupta sama bitwa rozpoczęła się o godzinę później⁷⁹. Odległość między jednym ugrupowaniem a drugim wynosiła zasięg strzału z armaty⁸⁰. Zaznaczyć należy, że wojska Wiśniowieckiego stały twarzą w kierunku zachodzącego słońca, którego blask ograniczał im widoczność⁸¹.

Bitwę zapoczątkował atak Szwedów ok. godz. 18.00, gdy płk Stackelberg, stojący na prawym skrzydle, zaatakował lewe skrzydło wojsk Wiśniowieckiego, gdzie stał Ogiński z Korsakiem⁸². Stackelberg z własnej inicjatywy podjął próbę jego oskrzydlenia, która zakończyła się niepowodzeniem⁸³. Kiedy Szwedzi atakowali lewe skrzydło Ogińskiego, chorąży żmudzki Kazimierz Zaranek, porucznik chorągwi husarskiej Ogińskiego, przybył do Wiśniowieckiego prosić o wsparcie dla chwiejącego się lewego skrzydła. W sytuacji zagrożenia swojej lewej flanki Wiśniowiecki zdecydował się wesprzeć ją pięcioma chorągwiami: jego własną husarską pod dowództwem por. Franciszka Szujskiego, chorągwią husarską kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła dowodzoną przez por. Aleksandra Uniechowskiego, sędziego ziemskiego mińskiego, petyhorską Wiśniowieckiego, którą dowodził por. Franciszek Ignacy Kazimierz Szyrwiński⁸⁴

⁷⁸ Lewenhaupt, *Berättelse*, 61; Umständliche Relation; Kurze Relation; Kort berättelse; „Liber Manuscriptus”, 217; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 222.

⁷⁹ Lewenhaupt, *Berättelse*, 67; Rakowski, *Pamiętnik*, 19.

⁸⁰ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 224.

⁸¹ „Liber Manuscriptus”, 217; Lewenhaupt, *Berättelse*, 65.

⁸² Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 224; Adlerfelt, *The military history*, 328.

⁸³ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 224–226.

⁸⁴ Franciszek Ignacy Kazimierz Szyrwiński chorąży wilkomierski, zob.: Adam Wołoszyn, „Projekt komputu armii litewskiej z 1703 r. wraz z podziałem na poszczególne chorągwie i regimenty”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 18 (69), nr 4 (262) (2017): 129.

i dwoma pancernymi chorągwiami⁸⁵. Wiśniowiecki na czele tego wsparcia, poprzez szyki piechoty, wyszedł na lewe skrzydło i od razu zaatakował szwedzką rajtarię. Szwedzi wystrzelili do odsiecz tak skutecznie, że chorągiew husarska Wiśniowieckiego nie wytrzymała i od razu uciekła z placu boju⁸⁶. Natomiast chorągiew husarska Radziwiłła wytrzymała trzy salwy szwedzkie, po czym zaatakowała Szwedów tak skutecznie, że dwa szwedzkie oddziały się wycofały⁸⁷. Szwedzi stawili zacięty opór, wtedy na pomoc chorągwi husarskiej przyszła chorągiew petyhorska Wiśniowieckiego z por. Szyrwińskim na czele, wspierając ją z prawej strony, natomiast z lewej pomagała chorągiew petyhorska Ogińskiego pod dowództwem por. Hieronima Ważyńskiego. Te trzy chorągwie wyparły Szwedów Stackelberga⁸⁸. W tym momencie Kazimierz Zaranek, wraz z dowodzoną przez siebie chorągwią husarską Ogińskiego, uderzył na Szwedów. Za nim w natarciu postąpiły chorągwie pancerne z lewego skrzydła, wypierając jazdę szwedzką z pola walki⁸⁹, jednak podczas tej gonitwy za uchodzącymi Szwedami poległo wielu żołnierzy⁹⁰. Pędzeni przez Litwinów i Rosjan ludzie Stackelberga wpadli we własne oddziały na prawym skrzydle, wywołując wśród nich zamieszanie.

W czasie gdy Stackelberg atakował z prawego skrzydła, rozpoczęła natarcie jazda ze szwedzkiej lewej strony, gdzie Zawisza, stojący w drugiej linii, przejął inicjatywę i, omijając lewe skrzydło szwedzkie, zaatakował prawe skrzydło Wiśniowieckiego z takim impetem, że początkowo udało mu się nim zachwiać. Jednak oddziały te napotkały intensywny ogień artylerii i zostały odrzucone⁹¹. Pułkownik Wennerstedt, dowodzący lewym skrzydłem szwedzkim, obserwował to natarcie i widział wycofujące się oddziały Zawiszy oraz to, jak ucieka jeden z litewskich dowódców wraz z 200 ludźmi⁹².

⁸⁵ „Liber Manuscriptus”, 217–218.

⁸⁶ Ibid., 218.

⁸⁷ Ibid., 218–219.

⁸⁸ Ibid., 219–220.

⁸⁹ Rakowski, *Pamiętnik*, 19.

⁹⁰ „Jednak tam w tej okazji porucznika jego mości pana Wołłowicza (Marcjana) marszałka Wielkiego Księstwa Litewskiego chorągwi petyhorskiej, jego mości pana Horodeńskiego postrzelono, ten do godziny umarł z postrzału; jego mości pana Maławskiego, porucznika pancernego księcia jego mości kanclerza postrzelono, ten żyje; jego mość pana Sorokę porucznika jego mości Gruzewskiego (Jakuba) kuchmistrza Wielkiego Księstwa Litewskiego, zabito. Pod husarią księżęcą jego mości kanclerza, towarzystwa trzech zabito: jego mość pana Stanisława Kmitę, jego mość pana Jakuba Kamińskiego, jego mość pana Kazimierza Ptaka. Tamże postrzelono w nogę jego mość pana Józefa Świdę porucznika szeregowego pachółków, i konia pod nim dziewięć razy postrzelono, dziesiąty raz cięto szpadą w łeb, pachółków zabito ośmiu i innych porąbano i postrzelano nie mało, i koni wiele pozabijano tej chorągwi”; „Liber Manuscriptus”, 220.

⁹¹ Realtia o znaczney Batalij; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 225–226.

⁹² Realtia o znaczney Batalij; Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 226. Lewenhaupt w swoim pamiętniku napisał, że syn Sapiehy stolnik litewski

Atak na oba skrzydła nie spowodował przerwania szyku przeciwnika, oddziały te zostały zmuszone do wycofania i uszykowania się na nowo⁹³. Główne siły szwedzkie zaatakowały całością, dopiero gdy wyszły z lasu i zaczęły zajmować wyznaczone im przez Lewenhaupta pozycje⁹⁴. Dopiero wtedy jazda lewego skrzydła szwedzkiego, piechota z centrum i część prawego skrzydła natarły na przeciwnika. Jazda Wennerstedta i piechota Meijerfelta pierwsze znalazły się pod ostrzałem⁹⁵. Dopiero uderzenie całości sił szwedzkich we właściwej fazie bitwy spowodowało zmianę sytuacji na jej polu.

Na prawej flance Wiśniowieckiego stała rajtaria i dragonia dowodzona przez Siennickiego, która została zaatakowana przez szwedzkie oddziały z lewego skrzydła dowodzonego przez Wennerstedta. Jednostki Siennickiego, nie wystrzeliwszy ani razu, w obliczu atakującego przeciwnika uciekły z pola bitwy, a za nimi podążyły litewskie chorągwie dowodzone przez Jerzego Hieronima Kryszpina, Kazimierza Franciszka Kryszpina, Antoniego Karola Nowosielskiego oraz piechota dowodzona przez płk. Butmanna⁹⁶. Ten sam los spotkał lewe skrzydło dowodzone przez Ogińskiego. Chorągwie Ogińskiego, które po pierwszym ataku i pościgu uległy rozproszeniu, po ponownym ataku Szwedów opuściły pole bitwy⁹⁷.

Po tym jak oba skrzydła Wiśniowieckiego i Ogińskiego zostały rozbite i wycofały się z pola walki, siły szwedzkie skupiły się na centrum, gdzie stała piechota litewska i rosyjska wraz z artylerią. Szwedzkie lewe skrzydło, po wyparciu prawego Wiśniowieckiego, skierowało się w prawą stronę i rozpoczęło ostrzał centrum litewsko-rosyjskiego. Trwało to aż do zachodu słońca⁹⁸. Centrum szwedzkie natarło na centrum litewsko-rosyjskie. Artyleria szwedzka powodowała duże straty wśród piechoty przeciwnika⁹⁹. Oddziały piechoty Mentzera i Brüchnera natarły z dużą siłą (w biegu) na Litwinów i Rosjan, którzy nie

Jerzy Stanisław Sapieha, tak uciekał z 200 ludźmi, że zatrzymał się dopiero w Rydze: Lewenhaupt, *Berättelse*, 67. Potwierdza to Petrés, „Dagbok 1702–1709”, 23. Przytacza tę sytuację również Uddgren, powołując się na raport Wennerstedta z 30 VII 1704 r.: Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 226–227.

⁹³ Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 30.

⁹⁴ Lewenhaupt, *Berättelse*, 64; Realtia o znaczney Batalij.

⁹⁵ Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 227; Lewenhaupt, *Berättelse*, 62.

⁹⁶ „Liber Manuscriptus”, 221; Rakowski, *Pamiętnik*, 19; Bartoszewicz, wyd., *Pamiętnik Krzysztofa Zawiszy*, 120; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 227.

⁹⁷ Lewenhaupt, *Berättelse*, 64–65; „Liber Manuscriptus”, 222.

⁹⁸ Kort berättelse; Kurze Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 227.

⁹⁹ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 228. Według szwedzkich źródeł oddziały Lewenhaupta wchodziły do walki stopniowo, było to spowodowane przeszkodami terenowymi i stopniowym wychodzeniem z lasu i ustawianiem się w zaplanowanym szyku.

wytrzymali tego naporu i zaczęli uciekać¹⁰⁰. Właśnie ten atak piechoty definitywnie przyczynił się do szwedzkiego zwycięstwa. Część rosyjskich żołnierzy szukała ratunku w prowizorycznej „twierdzy” stworzonej z wozów taborowych (było to ok. 200–300 ludzi), ustawionej na południe lub południowy wschód od Jakobstadt¹⁰¹. Lewenhaupt, w sytuacji zapadającej ciemności, nie zdecydował się zaatakować tej umocnionej pozycji. W ciemności żołnierze rosyjscy wycofali się z niej, rano nie było już nikogo¹⁰².

Po zakończeniu walk część dragonów rosyjskich, która w początkowej fazie bitwy ścigała ludzi Stackelberga, pojawiła się na tyłach wojsk szwedzkich, ale nie zaatakowała, a Szwedzi ją szybko rozproszyli¹⁰³. Po wyparciu wojsk litewsko-rosyjskich spod Jakobstadt trwał za nimi pościg, na długości kilku kilometrów, który prowadziła jazda litewska Sapiehy wspierana przez kawalerię szwedzką¹⁰⁴, wszakże nadejście zmroku przerwało tę gonitwę za pokonanym przeciwnikiem. Według źródeł bitwa właściwa zakończyła się o zachodzie słońca, czyli ok. godz. 20.30¹⁰⁵ (pościg mógł trwać nieco dłużej, gdyż mimo że słońce 26 lipca (5 sierpnia) zachodzi o 20.30 to jasno jest jeszcze przez około godzinę). Podkreślić należy, że Lewenhaupt pozostał w gotowości bojowej przez całą noc¹⁰⁶. Dopiero następnego dnia 27 lipca (6 sierpnia) zaczął liczyć straty i zbierać łupy.

Straty i zdobycze

Straty szwedzkie w tej bitwie prezentowały się następująco. W zabitych było to 2 oficerów, 3 podoficerów i 52 żołnierzy, w rannych natomiast 8 oficerów, 6 podoficerów i 167 żołnierzy¹⁰⁷. Łącznie 238 ludzi. Sapieha miał stracić 187 zabitych, nieznana jest liczba rannych¹⁰⁸. Co do strat po stronie litewsko-rosyjskiej to szwedzkie źródła podają 2,3 tys. zabitych i 230–287 jeńców¹⁰⁹. Jednak

¹⁰⁰ Realtia o znacznay Batalij; Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 229.

¹⁰¹ Lewenhaupts, *Berättelse*, 66; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 230.

¹⁰² Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 230.

¹⁰³ Ibid., 230.

¹⁰⁴ Realtia o znacznay Batalij; Kort berättelse; Kurze Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 231.

¹⁰⁵ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 231.

¹⁰⁶ Lewenhaupts, *Berättelse*, 66.

¹⁰⁷ Kaggs, *Dagbok*, 58–59; Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 231.

¹⁰⁸ Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 31–32.

¹⁰⁹ Kaggs, *Dagbok*, 58–59; Umständliche Relation; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 232.

według obliczeń rosyjskich liczba strat w zabitych i wziętych do niewoli wynosiła ok. 1–1,2 tys. ludzi¹¹⁰, w tym samych Rosjan miało być 600.

Pamiętnikarze walczący tak dla Sapiehy, jak i Wiśniowieckiego, przytaczają nam również nazwiska poległych i rannych w tej bitwie, i tak Zawisza podaje wśród poległych Floriana Kotowskiego marszałka mozyrskiego, Aleksandra Rościszewskiego rotmistrza tatarskiego, rotmistrzów Kryczyńskiego i Odachowskiego oraz rannych Antoniewicza, Tuskiego i majora Brunofa¹¹¹. Rakowski wymienił rannych Stefana Mikołaja Szwykowskiego sędziego wileńskiego, chorążego Charmońskiego, porucznika husarskiego Unichowskiego, porucznika Horodeńskiego, porucznika Malaskiego, chorążego Jagniętowskiego i chorążego Galińskiego¹¹².

Szwedzi zajęli cały pozostawiony przez przeciwnika tabor, do tego zdobyli 21 dział¹¹³, 26 beczek prochu, 8 tys. granatów ręcznych i 305 muszkietów oraz 30 chorągwi¹¹⁴ i 11 sztandarów¹¹⁵. Doliczając do tego to, co zabrali pod Radziwiliszkami, gdzie zdobyto cały tabor Wiśniowieckiego, a w nim 300 wozów, wiele koni, pieniędzy w gotówce 30 tys. talarów, 36 beczek prochu, dwa działa i dużo amunicji oraz wiele sprzętów codziennego użytku, to zdobycz szwedzka była naprawdę znaczna¹¹⁶.

Podsumowanie

Po bitwie wojska litewsko-rosyjskie wycofały się do Dyneburga, gdzie przeprawiły się przez Dźwinę i ruszyły w kierunku Drui¹¹⁷. Wiśniowiecki znalazł się w niekorzystnej sytuacji, gdyż musiał biernie czekać na kolejne posiłki rosyjskie, aby podjąć działania przeciwko Szwedom operującym w Kurlandii i na Litwie¹¹⁸. Natomiast Lewenhaupt po bitwie pod Jakobstadt udał się pod Zelburg, gdzie po dotarciu saperów z prochami z Rygi wysadził zamek¹¹⁹, niszc-

¹¹⁰ Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 32.

¹¹¹ Bartoszewicz, wyd., *Pamiętnik Krzysztofa Zawiszy*, 230. Większość podanych osób nie została rozpoznana z imienia.

¹¹² Rakowski, *Pamiętnik*, 19. Większość podanych osób nie została rozpoznana z imienia.

¹¹³ Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 32; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 232.

¹¹⁴ W tej liczbie było 13 litewskich i 17 rosyjskich: Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 32; Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 232.

¹¹⁵ W tej liczbie było siedem litewskich i cztery rosyjskie: Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 32.

¹¹⁶ Realtia o znaczney Batalij; „Liber Manuscriptus”, 215.

¹¹⁷ Великанов і Мехнев, *Курляндская операция*, 32.

¹¹⁸ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 232.

¹¹⁹ Lewenhaupts, *Berättelse*, 67.

cząc go tak skutecznie, że dzisiaj prawie nie ma po nim śladu. Następnie udał się pod Birżę, gdzie stanął 6 sierpnia (16 sierpnia). W sytuacji gdy załoga pod dowództwem ppłk. Ernsta Neresiusa, licząca od 450 do 800 ludzi, nie poddała się na żądanie Lewenhaupta, szwedzki dowódca rozpoczął oblężenie, które zakończyło się dopiero 15 września (25 września) 1704 r.¹²⁰ zdobyciem i wkroczeniem Szwedów do Birż, a następnie ich zniszczeniem.

Działania Lewenhaupta podczas kampanii i bitwy pod Jakobstadt wydają się właściwe, wykorzystał on dostępne mu możliwości. Uratował Zelburg, odciął przeciwnika od Birż, nie pozwolił na zapuszczenie się wroga w głąb Kurlandii i Litwy. Szukał okazji do przeciwstawienia się Wiśniowieckiemu, mimo że dysponował mniejszymi siłami. W przebiegu samego starcia pod Jakobstadt można dopatrzeć się, że Lewenhaupt nie do końca panował nad polem bitwy, nad swoimi ludźmi, czy żołnierzami Sapiehy, gdyż Stackelberg i Zawisza bez rozkazu, z własnej inicjatywy zaatakowali przeciwnika i zostali odparci¹²¹. Było tak przynajmniej w początkowej fazie bitwy, chociaż w końcowej wydaje się, że było podobnie, gdyż zamieszanie na polu bitwy było duże. O zwycięstwie Szwedów zdecydowało doświadczenie szwedzkich żołnierzy i przede wszystkim rozbitcie lewego skrzydła Ogińskiego, a następnie prawego Wiśniowieckiego. Wytworzyło to sytuację, w której centrum wojsk litewsko-rosyjskich zostało bez osłony. Zaatakowane nie wytrzymało i zostało zmuszone do wycofania się z zajmowanych pozycji. Poprzez konfrontacje wszystkich źródeł można podzielić to starcie na trzy fazy, początkowa to walka na skrzydłach, kolejna część bitwy to starcie w centrum, a ostatnią jest pościg za pokonanym przeciwnikiem. Bitwa nie była zacięta i krwawa, gdyż straty po stronie Lewenhaupta i Sapiehy oszacować można na ponad 8%, natomiast po stronie litewsko-rosyjskiej ok. 10%. Może to wynikać z tego, że całe starcie trwało ponad dwie godziny, a zapadająca ciemność nie pozwoliła na dłuższy pościg, który zapewne przyniósłby więcej ofiar.

Wiśniowiecki i Ogiński podczas kampanii działali osobno co mogło się przyczynić do jej niepowodzenia. Można odnieść wrażenie o braku odwagi w podejmowaniu działań przez Wiśniowieckiego, co przyczyniło się do straty taboru, wycofania się spod Zelburga i podjęcia bitwy w trudnym terenie, chociaż, jak podaje Janusz Antoni Wiśniowiecki, to Ogiński nalegał na podjęcie walki w tym właśnie miejscu¹²². Oddziały Ogińskiego oraz posiłki rosyjskie Korsaka były znaczącym wzmocnieniem sił Wiśniowieckiego. Gdyby Litwini i Rosjanie dobrze wykorzystali teren, na którym rozegrała się bitwa, to mogliby wygrać to starcie. Tak się jednak nie stało.

¹²⁰ Lewenhaupts, *Berättelse*, 68; Великанов и Мехнев, *Курляндская операция*, 32.

¹²¹ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 233.

¹²² Wiśniowiecki, *Ilias Polski*, 173–174.

Na końcu należy postawić pytanie, czy ta bitwa miała znaczenie strategiczne? Uddgren zauważa wpływ tej bitwy na inne teatry działań w roku 1704¹²³. Stwierdza, że Lewenhaupt otrzymał zupełną swobodę operowania na tym teatrze działań wojennych i dzięki temu zwycięstwem umocnił szwedzkie wpływy na tym obszarze, szczególnie w Wielkim Księstwie Litewskim. Uddgren uważał, że ta porażka Rosjan mogła przyspieszyć zawarcie porozumienia Piotra I z Augustem II, gdyż car rosyjski bał się utraty swoich wpływów w Wielkim Księstwie Litewskim, które tak hojnie finansowo budował. Natomiast spoglądając na teatr działań w Kurlandii i Litwie, to ograniczyła ona działania wojsk Wiśniowieckiego, który musiał czekać na przybycie kolejnego rosyjskiego wzmocnienia, przed rozpoczęciem ponownych działań zaczepnych. Dodatkowo umocnienie wpływów szwedzkich na Litwie przyczyniło się do odcięcia Augusta II od republikańców Wiśniowieckiego. Mogło to również spowodować decyzję Augusta II o skierowaniu się na Warszawę. Armia rosyjska poniosła porażkę w otwartym polu, aczkolwiek zdobycie Narwy zapoczątkowało zmianę sytuacji na tym teatrze działań wojennych. Wojska Rzeczypospolitej stanęły ramię w ramię z armią rosyjską, która od tego momentu (i od podpisania układów w Narwie kilka dni po tej bitwie) bardziej zaangażowała się w walkę na terytorium Rzeczypospolitej przeciw Karolowi XII.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Radziwiłłów

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Akta miasta Gdańska

Biblioteka Narodowa w Warszawie

Zbiór mikrofilmów

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Zbiory specjalne

Российский государственный архив древних актов в Москве

Fond 79

Fond 145

Źródła drukowane

Bartoszewicz, Julian, wyd. *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy wojewody mińskiego (1666–1721)*. Warszawa: Nakładem Jana Zawiszy, 1862.

Kaggs, Leonhard. *Dagbok 1698–1722*. Wyd. Adam Lewenhaupt. Stockholm: Kungl. Boktryckeriet. P. A. Norstedt & Söner, 1912.

Lewenhaupt, Adam Ludvig. *Berättelse*. Stockholm: Bokförlaget Rediviva, 1987.

¹²³ Uddgren, *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt*, 235–237.

- „Liber Manuscriptus variarum rerum, actionum, gestorum, orationum mearum et aliorum, versumque, annexis sententiis, per me Alexandrum Mackiewicz Tribunalis Stabuli, Palatinatus Minscensis”. W *Listy o Szwecji. Pisał Eustachy hrabia Tyszkiewicz*. T. 2, 212–224. Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846.
- Petrés, Robert. „Dagbok 1702–1709”. W *Karolinska Krigares Dagböcker*. T. 1. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1901.
- Rakowski, Wawrzyniec F. *Pamiętnik wielkiej wojny północnej*. Oprac. Mirosław Nagielski i Marek Wagner. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2002.
- Wiśniowiecki, Janusz Antoni. *Ilias Polski (1700–1710)*. Wyd. Przemysław P. Romanuk i Jacek Burdowicz-Nowicki. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2018.
- Северная война 1700–1721 гг. Сборник документов*. T. 1, 1700–1709. Москва: ИРИ РАН, 2009.

Opracowania

- Adlerfelt, Gustaf. *The military history of Charles XII*. T. 1. London: Print J. and P. Knopton, J. Hodges, A. Millar, J. Novrse, 1740.
- Burdowicz-Nowicki, Jacek. *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706*. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 2013.
- Chodźko, Ignacy. „Pisma Ignacego Chodźki”. T. 3. *Podania Litewskie*, Serya 1–4. Wilno: nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1881.
- Ciesielski, Tomasz. „Wojsko litewskie w latach 1698–1709”. W *Wojny północne w XVI–XVIII wieku*. Red. Bogusław Dybaś, 165–182. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2007.
- Kościelniak, Karol. „Charakterystyka polskich relacji z przebiegu bitwy pod Kryżborkiem/Jakobstadt z 26 lipca (5 sierpnia) 1704 roku”. *Studia z dziejów polskiej historiografii wojskowej* 19 (2018): 149–168.
- Kościelniak, Karol. „Polish accounts of the participation of the Lithuanian armed forces in the battle of Kryżbork/Jakobstadt of 26 July (5 August) 1704”. *Open Political Science* 2, nr 1 (2019): 174–180. <https://doi.org/10.1515/openps-2019-0016>.
- Kościelniak, Karol. „Сражение при Якобштадте 25 июля (5 августа) 1704 г. По польским источникам”. W *Петр I у истоков Российской империи*. Red. Игор М. Гостив, 251–257. Архангельск: ГБУА АО, 2022.
- Lewenhaupt, Adam, oprac. *Karl XII's officerare*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1920.
- Olejnik, Mikołaj, i Paweł Skworoda. *Kalisz 29 X 1706. Niechciane zwycięstwo, wybaczona porażka*. Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2017.
- Pabich, Łukasz. *Bitwa pod Koniecpolem 21 listopada 1708*. Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2014.
- Płowy, Damian. *Poniec 7 XI 1704. Kampania jesienna Karola XII*. Zabrze–Tarnowskie Góry: Infortedition, 2013.
- Serczyk, Władysław. *Połtawa 1709*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2004.
- Sikora, Radosław. *Niezwykłe bitwy i szarże husarii*. Kraków: Znak Horyzont, 2021.
- Sjöström, Oskar. *Bitwa pod Wschową 1706. A potem pole bitwy zabarwiło się na czerwono...* Tłum. Wojciech Łygaś. Zabrze–Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2012.
- Uddgren, Hugo. *Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt: Hans krigföring i Kurland och Litauen 1703–1708*. T. 1, (1703–1704). Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag, 1919.

- Wagner, Marek. *Kliszów 1702*. Oświęcim: Napoleon V, 2014.
- Wimmer, Jan. „Bitwa pod Kaliszem 29 X 1706 roku”. W *Osiemnaście wieków Kalisza. Studia i materiały do dziejów miasta Kalisza i regionu kaliskiego*. T. 3. Red. Aleksander Gieysztor i Krzysztof Dąbrowski, 119–138. Kalisz: Wydawnictwo Poznańskie, 1962.
- Wimmer, Jan. *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej*. Warszawa: Wydawnictwo MON, 1956.
- Wołoszyn, Adam. „Projekt komputu armii litewskiej z 1703 r. wraz z podziałem na poszczególne chorągwie i regimenty”. *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 18 (69), nr 4 (262) (2017): 121–138.
- Великанов, Владимир, и Сергей Мехнев. *Курляндская операция 1705–1706 гг. и сражение при Гемауэртгофе*. Москва: Фонд «Русские Витязи», 2016.
- Великанов, Владимир. „Якобштадская конфузия. Корпус Б. С. Корсака в сражении при Якобштадте 5 августа 1704 г.” *Старый Цейхгауз* 55 (2013): 80–87.
- Волынский, Николай. *Постепенное развитие русской регулярной конницы в эпоху Великого Петра с самым подробным описанием участия её в Великой Северной войне*. Т. 1. 1698–1706: в 4 книгах. Т. 3. Санкт Петербург: б. wyd., 1912.
- Хронологический Указатель военных действий русской армии и флота*. Т. 1, 1695–1800. Санкт Петербург: Типо-Литография С.-Петербургской тюрьмы, 1908.

Internet

- Sikora, Radosław. „Bitwa pod Kryżborkiem (Jakobstadt), 5 sierpnia 1704 roku”. Kresy.pl. Dostęp maj 29, 2017. <http://kresy.pl/kresopedia/kryzbork-jakobstadt-5-sierpnia-1704-roku/>.
- Sikora, Radosław. „Husaria bije Szweda (Kryżbork 1704)”. Kresy.pl. Dostęp czerwiec 28, 2024. <https://kresy.pl/kresopedia/husaria-bije-szweda-kryzbork-1704/>.
- Sikora, Radosław. „Wojska Wiśniowieckiego w bitwie pod Kryżborkiem (Jakobstadt) 1704 roku”. Kresy.pl. Dostęp czerwiec 28, 2024. <https://kresy.pl/kresopedia/wojska-wisniowieckiego-w-bitwie-pod-kryzborkiem-jakobstadt-1704-roku/>.
- Sikora, Radosław. „Zawisza kontratakuję”. Kresy.pl. Dostęp czerwiec 28, 2024. <https://kresy.pl/kresopedia/zawisza-kontratakuj/>.

STRESZCZENIE

Karol Kościelniak, Bitwa pod Jakobstadt (Kryżborkiem) z 26 lipca (5 sierpnia) 1704 roku. Bratobójcze starcie Litwinów i porażka Rosjan

Wielka wojna północna była wydarzeniem, które zmieniło nie tylko Rzeczpospolitą, ale także państwa Europy Środkowej. Wojna ta przyniosła wiele zmian taktyczno-strategicznych, które można zaobserwować na polach bitew i w trakcie kampanii. Dlatego wydaje się stosowne przywoływanie bitew, które rozgrywały się podczas wielkiej wojny północnej. Taką bitwą jest starcie pomiędzy wojskami szwedzko-litewskimi a wojskami litewsko-rosyjskimi, rozegrane pod Jakobstadt (Kryżborkiem) 26 lipca (5 sierpnia) 1704 r., podczas której, tak z jednej jak

i z drugiej strony, znajdowały się oddziały litewskie. Po stronie szwedzkiej Kazimierza Jana Sapiehy, a Michała Serwacego Wiśniowieckiego wspierały oddziały rosyjskie. Niniejszy artykuł zbiera i analizuje wszystkie dostępne relacje z przebiegu bitwy pod Jakobstadt, z każdej biorącej w niej udział strony: szwedzkiej, rosyjskiej, sapieżyńskiej i litewskiej. Artykuł zestawia ze sobą te materiały źródłowe i prezentuje najbardziej prawdopodobny przebieg tego starcia z 1704 r.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, Rzeczpospolita, Szwecja, Rosja, bitwa, wielka wojna północna, Jakobstadt, Kryżbork, Kazimierz Jan Sapieha, Michał Serwacy Wiśniowiecki

SUMMARY

Karol Kościelniak, The Battle of Jakobstadt (Kryżbork) on July 26 (5 August) 1704. The fratricidal Clash of the Lithuanians and the Defeat of the Russians

The Great Northern War was an event that changed not only the Polish-Lithuanian Commonwealth, but also the countries of Central Europe. The conflict brought many tactical and strategic changes that can be observed on the battlefields and during the campaign. Therefore, it seems appropriate to refer to the battles that took place during the Great Northern War. Such a battle is the clash between the Swedish-Lithuanian and Lithuanian-Russian troops, fought near Jakobstadt (Kryżbork) on 26 July (5 August) 1704, during which Lithuanian troops were present on both sides. Kazimierz Jan Sapieha was on the Swedish side, and Michał Serwacy Wiśniowiecki was supported by Russian troops. This article collects and analyzes every available account of the course of the Battle of Jakobstadt, from each participating side: Swedish, Russian, Sapiehan and Lithuanian. The article compares these source materials and presents the most probable course of this clash in 1704.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Commonwealth, Sweden, Russia, battle, Great Northern War, Jakobstadt, Kryżbork, Kazimierz Jan Sapieha, Michał Serwacy Wiśniowiecki

ZUSAMMENFASSUNG

Karol Kościelniak, Die Schlacht von Jakobstadt (Kryżbork) vom 26. Juli (5. August) 1704. Ein litauischer Bruderkampf und die Niederlage der Russen

Der Große Nordische Krieg war ein Ereignis, das nicht nur die Republik Polen, sondern auch die Länder Mitteleuropas veränderte. Der Krieg brachte zahlreiche taktische und strategische Veränderungen mit sich, die auf den Schlachtfeldern und während der Feldzüge zu beobachten waren. Daher scheint es angebracht, an

die Schlachten zu erinnern, die während des Großen Nordischen Krieges stattfanden. Eine dieser Schlachten ist das Aufeinandertreffen des schwedisch-litauischen und des litauisch-russischen Heeres, das am 26. Juli (5. August) 1704 bei Jakobstadt (Kryżbork) stattfand und in dem litauische Truppen auf beiden Seiten standen. Kasimir Jan Sapieha stand auf der schwedischen Seite, und Michał Serwacy Wiśniowiecki wurde von russischen Truppen unterstützt. In diesem Artikel werden alle verfügbaren Berichte über die Schlacht von Jakobstadt zusammengestellt und analysiert, und zwar von jeder beteiligten Seite, d. h. von Schweden, Russland, Sapieha und Litauen. Der Artikel stellt diese Quellen einander gegenüber und präsentiert den wahrscheinlichsten Verlauf dieser Auseinandersetzung von 1704.

Schlüsselwörter: Großfürstentum Litauen, Republik Polen-Litauen, Schweden, Russland, Schlacht, Großer Nordischer Krieg, Jakobstadt, Kryżbork, Kazimierz Jan Sapieha, Michał Serwacy Wiśniowiecki